

Вплив сімейного виховання на формування навичок спілкування в дітей дошкільного віку

Slavina N.S. Influence of family education on the formation of children's skills of intercourse / N.S. Slavina // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 530–539.

Н.С. Славіна. Вплив сімейного виховання на формування навичок спілкування в дітей. У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми впливу сімейного виховання на формування навичок спілкування у дітей. Теоретично встановлено, що спілкування є одним із важливіших факторів психічного розвитку дитини з перших днів життя. Зазначено, що в дошкільному віці послідовно змінюють одна одну чотири форми спілкування дитини з дорослими: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативно-пізнавальне, позаситуативно-особистісне; а також три форми спілкування з однолітками: емоційно – практичне, ситуативно-ділове, позаситуативно-ділове. Доведено, що зміст та мотиви спілкування, комунікативні навички і вміння поступово змінюються. Констатовано, що дитина вибірково відноситься до дорослих, поступово починаючи розуміти свої стосунки з ними: як вони ставляться до неї, чого чекають від неї, як вона відноситься до них і чого чекає від них. Показано, що інтерес до однолітка з'являється дещо пізніше. Спілкування дитини з однолітками складається в різних об'єднаннях. Встановлено, що на розвиток міжособистісних відносин впливає характер діяльності і наявність у дитини умінь її виконувати. Зазначено, що показниками благополуччя для розвитку особистості дитини є: задоволення від спілкування з близькими людьми; впевненість у своїх силах, задоволення собою; вміння бачити свої недоліки і здатність просити допомоги в оточуючих; відчуття свободи, автономність у спілкуванні з батьками; розвинуті комунікативні навички. Виявлено, що група дошкільного закладу – це перше соціальне об'єднання дітей, у якому вони мають різний соціальний статус. В дошкільному віці виявляються дружні і конфліктні взаємовідносини, виділяються діти, що відчують труднощі у спілкуванні. Зроблено висновки, що для того, щоб допомогти дитині у рішенні комунікативних проблем, необхідно зрозуміти їхні причини. До них відносяться: небла-

гополуччя у сімейних стосунках, що виявляється у непослідовності та суперечностях у вихованні. Встановлено, що неправильна побудова взаємостосунків з дітьми в сім'ї, неврахування їхніх психологічних індивідуальних особливостей у спілкуванні зумовлюють формування таких якостей: сором'язливість, тривожність, гіперактивність, які, в свою чергу, ускладнюють контакти не лише з дорослими, а й з однолітками.

Ключові слова: сімейне виховання, спілкування, діти дошкільного віку, батьки, вихователі, поведінка.

Н.С. Славина. Влияние семейного воспитания на формирование навыков общения у детей. В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы влияния семейного воспитания на формирование навыков общения у детей. Теоретически установлено, что общение является одним из важнейших факторов психического развития ребенка с первых дней жизни. Отмечено, что в дошкольном возрасте последовательно сменяют друг друга четыре формы общения ребенка со взрослыми: ситуативно-личностное, ситуативно-деловое, внеситуативно-познавательное, внеситуативно-личностное; а также три формы общения со сверстниками: эмоционально-практическое, ситуативно-деловое, внеситуативно-деловое. Доказано, что содержание и мотивы общения, коммуникативные навыки и умения постепенно меняются. Констатируется, что ребёнок избирательно относится к взрослым, постепенно начиная понимать свои отношения с ними: как они относятся к нему, чего ждут от него, как он относится к ним и чего ждёт от них. Показано, что интерес к сверстнику появляется несколько позже. Общение ребёнка со сверстниками складывается в различных объединениях. Установлено, что на развитие межличностных отношений влияет характер деятельности и наличие у ребёнка умений её выполнять. Указано, что показателями благополучия для развития личности ребёнка являются: удовольствие от общения с близкими людьми; уверенность в своих силах, удовлетворение собой; умение видеть свои недостатки и способность просить помощи у окружающих; ощущение свободы, автономности в общении с родителями; развитые коммуникативные навыки. Выявлено, что группа детского сада – это первое социальное объединение детей, в котором они имеют разный социальный статус. В дошкольном возрасте проявляются дружеские и конфликтные взаимоотношения, выделяются дети, испытывающие трудности в общении. Сделан вывод, что для того, чтобы помочь ребёнку в решении коммуникативных проблем, необходимо понять их причины. К ним относятся: неблагополучие в семейных отношениях, проявляющееся в непоследовательности и противоречиях в воспитании. Неправильное построение взаимоотношений с детьми в семье, неучёт их психологических индивидуальных особенностей в общении обуславливают формирование таких качеств, как застенчивость, тревожность, гиперактивность, которые, в свою очередь, затрудняют контакты не только со взрослыми, но и со сверстниками.

Ключевые слова: семейное воспитание, общение, дети дошкольного возраста, родители, воспитатели, поведение.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми обумовлена тим, що з перших років життя кардинальною умовою і провідним фактором розвитку дитини є спілкування з дорослими. Саме дорослі вводять її у світ людської культури. Але не менш важливе для дитини і спілкування з «собі подібним» – однолітками.

Спілкування з однолітками має велике і специфічне значення. Американські психологи порівняли поведінку трирічних дітей, які постійно мали товариство ровесників, з тими, хто перші два роки провів вдома, виключно серед дорослих. Виявилось, що діти, які постійно спілкувалися з однолітками, були більш самостійними, незалежними, орієнтувалися на власні сили у розв'язанні конфліктних ситуацій, рідше зверталися до дорослих за допомогою. У тих, хто раніше спілкувався переважно з дорослими, були відсутні здатність критично ставитися до чужої думки, незалежність суджень, самостійність вчинків.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомо, з одного боку, формування навичок спілкування як з дорослими, так і з однолітками, має велике значення для особистісного розвитку дошкільника, а з іншого боку, ускладнення соціально-економічних умов життя призводять до збільшення кількості дітей, які не вміють взаємодіяти з іншими людьми, схильні до конфліктної поведінки. Тому проблема впливу сімейного виховання на формування навичок спілкування нині є особливо актуальною.

Вивченням особливостей розвитку міжособистісного спілкування у дошкільників займалися Л.С.Виготський, М.І.Лісіна, Д.Б.Ельконін, А.В. Запорожець, В.С.Мухіна.

Вплив сімейного виховання на формування навичок взаємодії з іншими людьми досліджували А.Б.Добрович, Л.Я.Гозман, Ю.Є.Альошина.

Вплив індивідуальних психофізичних особливостей дитини на розвиток комунікативних, умінь вивчали Ю.З.Гільбух, В.С.Мерлін.

Мета роботи – дослідити із літературних джерел значення міжособистісного спілкування дошкільників для розвитку особистості; визначити вплив дорослого оточення на формування в дошкільника здатності до взаємодії з оточенням.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних складових соціального розвитку дитини є розвиток спілкування, встановлення відносин, формування дружніх зв'язків із однолітками. Від народження до похилих років, взаємодія з однолітками проходить декілька стадій, які різняться мотивами і формами спіл-

кування, місцем у системі загальної життєдіяльності, а також значенням у психічному розвитку дитини.

З чотирьох років дошкільник віддає перевагу спілкуванню з однолітками. Провідною діяльністю дітей цього віку є сюжетно-рольова гра, яка поступово стає розгорнутою, з чітким сюжетом. Це колективна гра, в якій, як зазначає М.І.Лісіна [3], спілкуються за двома напрямками: спілкування персонажів і спілкування виконавців. В середині першого напрямку відбувається розігрування і моделювання взаємостосунків, ситуацій дорослого світу, засвоєння типів поведінки. В середині другого складаються реальні стосунки між дітьми у групі. Дитині необхідні увага і співробітництво однолітків, визнання її досягнень. Співробітництво характеризується тим, що в дітей з'являється загальна мета, заради якої вони узгоджують свої дії. Діти звертаються один до одного з приводу предметів і дій, у певних ситуаціях з приводу гри, занять або режимних моментів. Таке спілкування М.І.Лісіна [3] пропонує назвати ситуативно-діловим [3]. Воно сприяє розвитку самопізнання, ініціативи, творчості, соціальної сфери дитини. Наявність труднощів у комунікативній сфері може призвести до негативних емоційних станів: діти стають пасивними і замкненими або, навпаки, агресивними. В обох випадках ті, кого не «приймають» до гри, важко переживають, бо не можуть реалізувати головну потребу, що характерна для даного вікового етапу – потребу у визнанні, спільній грі з однолітками.

У віці шести-семи років, у деяких дітей формується, за М.І.Лісіною [3], позаситуативно-ділова форма спілкування. Дитина ще відчуває потребу у співробітництві, що розгортається на фоні спільної ігрової діяльності. Проте, гра із розгорнутих сюжетно-рольових форм трансформується в ігри з правилами. Гра за правилами сприяє усвідомленню дітьми своїх обов'язків, розуміння норм, вимог справедливості, формування почуття обов'язку. Не дивлячись на те, що діти контактують у грі, звертаються один до одного, зменшується ситуативність їх спілкування. Спілкуючись, старший дошкільник починає встановлювати дружні стосунки, виникають стійкі симпатії і антипатії. Форми спілкування з дорослими та однолітками, які розвиваються у дошкільному віці, подано у таблиці 1 [3].

Сприятливі стосунки з однолітками породжують у дитини почуття єдності з ними, єдності з групою. Якщо таких стосунків немає, виникають стани напруження і тривожності, що призводить до виникнення почуття неповноцінності і пригніченості, або агресивності. В обох випадках формується негативне ставлення

до однолітків, ворожість, усамітнення. Становище в групі однолітків залежить як від особистісних якостей дитини, так і від тих вимог до дитини, які складаються в групі. Особливою любов'ю, популярністю серед дітей шести років, за аналізом А.Г. Рузької [5], користуються, зазвичай, дружелюбні діти, що вміють вигадувати й організовувати гру, товариські, інтелектуально розвинені, що мають художні здібності, які успішно беруть участь у заняттях, достатньо самостійні, які володіють навичками, необхідними для різних видів діяльності, веселі, емоційні, що мають привабливу зовнішність, охайні і чепурні.

До числа найменш популярних, як зазначає А.Г. Рузька [5], входять діти, що характеризуються, як правило, протилежними якостями. Це діти замкнені, вкрай невпевнені в собі, мало спілкуються, або, навпаки, занадто активно спілкуються, нав'язливі, агресивні. Вони нерідко ображають однолітків, б'ються, штовхаються, викликаючи незадоволення однолітків.

З біологічної точки зору, людина – це організм, що відчуває різноманітні бажання, потребу в їжі, продовженні роду тощо. Але, крім біологічного аспекту, при розгляданні поведінки дітей виділяють ще соціальний. Людина живе серед людських істот. І так само, як потребу в їжі, вона відчуває потреби, які може задовольнити лише при наявності інших людей, у спілкуванні з ними. Такі потреби називаються «міжособистісними». Вони керують поведінкою індивіда у суспільстві і визначають його. Вільям Шутц виділяв три головні базальні міжособистісні потреби: у визнанні, в контролі, у прийнятті.

Як правило, соціалізація відбувається в сім'ї, яка є головним провідником знань, цінностей, стосунків, ролей від покоління до покоління. Дослідження багатьох психологів показали, що найважливішими чинниками, що впливають на соціальний розвиток дитини, є «атмосфера» у сім'ї, наявність емоційного контакту з батьками, позиція дитини в структурі сім'ї, стиль виховання. Те, як відбувається спілкування батьків з дітьми, в більшості залежить від стилю виховання, який, в свою чергу, визначається цінностями, що прийняті в сім'ї і які батьки намагаються передати своїм дітям.

Психологи А.Б.Добрович, Л.Я. Гозман [1], ґрунтуючись на вивченні соціальних характеристик дошкільників із сімей з різними стилями виховання, групують їх таким чином: авторитарний, потураючий та побудований на авторитеті батьків.

Авторитарні батьки проповідують слухняність, силові методи впливу, підкорення, обмеження свободи. Діти таких бать-

ків, зазвичай, відчуваються знехтуваними, відчувають тривогу і страх. Вони практично позбавлені незалежності, не вміють відстоювати свої інтереси, схильні до швидкої зміни настрою, часто агресивні, що ускладнює взаємодію з оточуючими.

Другий тип виховання, «потураючий», характеризується тим, що батьки не стримують своїх дітей ні в яких виявленнях та діях, не намагаються обмежити їхню поведінку. Деякі батьки цієї групи дуже люблять своїх дітей і саме тому не можуть їм ні в чому відмовити. Інші дозволяють дітям робити все, що завгодно, тим самим знімаючи з себе відповідальність за них. Діти таких батьків в більшості надто імпульсивні, агресивні, їхні дії часто немотивовані. Мінімум дисципліни у сім'ї призводить до появи соціальної агресивності, що, в свою чергу, стає причиною неприйняття дитини однолітками.

Стиль виховання, побудований на авторитеті батьків, характеризується тим, що батьки спрямовують і контролюють діяльність своїх дітей у раціональній манері, використовуючи обговорення, переконання. Вони також використовують жорсткі методи контролю, але не обмежуючи дитину. Такі батьки знають потреби, інтереси своєї дитини і включають їх у власну схему виховання. Дітей цих батьків можна назвати соціально адаптованими. Вони впевнені у собі, можуть контролювати свою поведінку, є соціально компетентними.

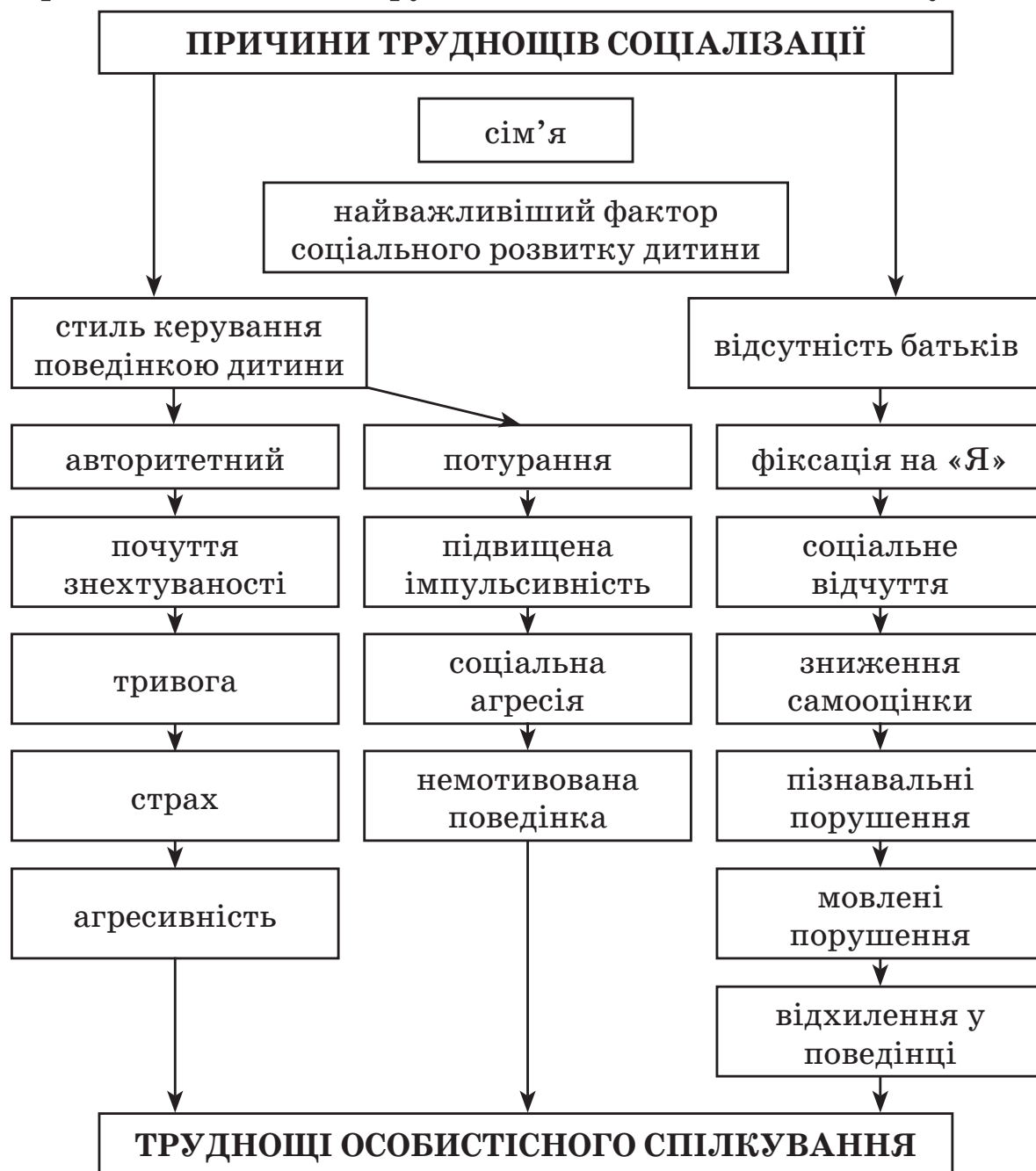
Отже, суттєвий вплив на формування особистості дитини і на особливості міжособистісного спілкування виявляє переважаючий стиль керівництва в сім'ї. У сім'ях з «демократичним» стилем діти частіше виявляють дружні почуття, ініціативу, тягу до творчості, тенденцію до лідерства, емоційності, довіри до людей у своїх соціальних взаємостосунках, ніж однолітки із «авторитарних сімей».

У тих випадках, коли дитина більшість часу проводить у дитячому садку, до процесу її соціалізації залучаються вихователі та інші співробітники дошкільного закладу. Вплив перебування у дитячому садку на розвиток спілкування у дошкільників вивчали Т.В.Чиркова, П.А.Урунтаєва, Ю.А. Афонькіна [7]. В одних випадках настанови дорослих, а в інших – їхній приклад впливають на формування особистості дитини, стиль її мислення і поведінки. Отже, дитина пристосовується до життя у спільноті, засвоює навички взаємодії та спілкування з іншими людьми. Цей процес відбувається, з одного боку, у вигляді прямих інструкцій, з другого – у формі контролю за поведінкою, який вони часто здійснюють за допомогою заборон і покарань. У дошкіль-

ному віці у дітей ще недостатньо розвинені функції самоконтролю, тому для їхнього соціального розвитку велике значення має те, які засоби і методи дорослі використовують для контролю за їхньою поведінкою.

Таблиця 1

Причини виникнення труднощів міжособистісного спілкування

В цілому використання дорослими негативних типів контролю щодо дитини призводить до збільшення її агресивності і невдач у взаємовідносинах з однолітками.

Дані сучасної літератури красномовно свідчать про вкрай негативні наслідки для психічного розвитку дитини відсут-

ності батьків. Це зумовлює формування вразливої особистісної структури, що супроводжується соціальним відчуженням і фіксацією на своєму «Я», а також заниженою самооцінкою, з'являються пізнавальні та мовленнєві порушення, відхилення у поведінці.

Висновки. Емоційне неблагополуччя дитини в сім'ї однозначно призводить до появи труднощів спілкування з однолітками. Проте, задовільні сімейні стосунки ще не гарантують відсутності проблем у налагодженні стосунків з дітьми. Це залежить від індивідуальних особистісних особливостей дошкільника. Доки наявний соціальний досвід ще не закріпив остаточно таких особистісних якостей, як неприязнь і байдужість у стосунках між дітьми, існує можливість покращити їх, тому що формування дружніх стосунків з однолітками, розширення кола спілкування на доброзичливій основі – це шлях до гуманізації взаємин. В умовах дошкільного закладу дуже важливо вчасно помітити труднощі у міжособистісному спілкуванні дітей та виявити їхні причини.

Список використаних джерел

1. Гозман Л.Я. Социально-психологическое исследование семьи: проблемы и перспективы / Л.Я. Гозман, Ю.Е. Алёшина // Вестник МГУ. – 1985. – № 4. – С. 54–64.
2. Ковалёв С.В. Психология современной семьи : книга для учителя / С.В. Ковалёв. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
3. Лисина М.И. Становление потребностей детей в общении со взрослыми и детьми / М.И. Лисина, Л.Н. Галигузова. – М. : Педагогика, 1980.
4. Мухина В.С. Психология детства / В.С. Мухина. – М. : Просвещение, 1985. – 272 с.
5. Развитие общения дошкольников со современниками / Под ред. А.Г. Рузкой. – М. : Педагогика, 1989. – 156 с.
6. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста / Под ред. А.В. Запорожец, Я.З. Неверович. – М. : Педагогика, 1986.
7. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / Под ред. В.К. Котырло. – М. : Педагогика, 1987. – 141 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Gozman L.Ya. Sotsialno-psihologicheskoe issledovanie semi: problemy i perspektivy / L.Ya. Gozman, Yu.E. Alyoshina // Vestnik MGU. – 1985. – № 4. – S.54–64.

2. Kovalyov S.V. Psihologiya sovremennoy semi. : kniga dlya uchitelya / S.V. Kovalyov. – M. : Prosveschenie, 1988. – 208 s.
3. Lisina M.I. Stanovlenie potrebnostey detey v obschenii so vzroslyimi i detmi / M.I. Lisina, L.N. Galiguzova. – M. : Pedagogika, 1980.
4. Muhina B.C. Psihologiya detstva / B.C. Muhina. – M. : Prosveschenie, 1985. – 272 s.
5. Razvitie obscheniya doshkolnikov so sovremennikami / Pod red. A.G. Ruzkoy. – M. : Pedagogika, 1989. – 156 s.
6. Razvitie sotsialnyih emotsiy u detey doshkolnogo vozrasta / Pod red. A.B. Zaporozhets, Ya.Z. Neverovich. – M. : Pedagogika, 1986.
7. Formirovanie vzaimootnosheniy doshkolnikov v detskom sadu i seme / Pod red. V.K. Kotyirlo. – M. : Pedagogika, 1987. – 141 s.

N.S. Slavina. Influence of family education on the formation of children's skills of intercourse. The results of theoretical analysis of the problem of family education influence on the formation of children's skills of intercourse are presented in the article. The intercourse is theoretically found to be one of the most important factors of the child's mental development from the first days of life. It is stated at preschool age four forms of child's intercourse with adults consistently replace each other: situational and personality-based, situational and business, out-of-situational and cognitive, out-of-situational and personality-based; as well as three forms of intercourse with peers: emotional and practical, situational and business, out-of-situational and business. It is proved that the content and motives of intercourse, communicative skills and abilities are gradually changed. It is stated that a child treats to adults selectively, gradually starting to understand their relationship with them: how they treat to him, what they expect of him, how he treats to them and what he expects of them. It is showed that the interest in a peer appears later. The child's intercourse with peers appears in various associations. It is established that the nature of the activities and the child's skills to implement them affect the development of interpersonal relationships. It is noted that indicators of well-being for the child's personality development are: the pleasure of intercourse with loved people; confidence in oneself; the ability to see their flaws and ability to seek help from others; sense of freedom, autonomy in the intercourse with parents; developed communicative skills. It is revealed that a group of a pre-school institution is the first social association of children, where they have different social status. At preschool age friendly and conflict relationships appear, children who have difficulties in intercourse are distinguished. It is concluded that in order to help a child in the decision of communicative, it is necessary to understand their causes. These ones include: troubles in family relationships, which result in inconsistencies and contradictions in education. It is established that wrong construction

of relationships with children in the family, neglect of their psychological individual characteristics in intercourse lead to the formation of such qualities as shyness, anxiety, hyperactivity, which in turn make it difficult to contact not only with adults but also with peers.

Key words: family education, intercourse, pre-school children, parents, educators, behavior.

Received January 13, 2015

Revised January 25, 2015

Accepted February 11, 2015

УДК 159.922.73

Х.Р. Стельмахук

kalsik7@gmail.com

Психологічні аспекти формування довірливих стосунків у дітей-сиріт як одна з умов стресостійкості

Stelmaschuk K.R. Psychological aspects of forming trustful relationships of orphanchildren as one of the stress resistance conditions / K.R. Stelmaschuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 539–550.

Х.Р. Стельмахук. Психологічні аспекти формування довірливих стосунків у дітей-сиріт як одна з умов стресостійкості. У статті зроблено спробу проаналізувати та дослідити чинники і фактори формування довіри у дітей, що виховуються в умовах дитячого будинку. Вивчено проблеми виховання дітей в дитячому будинку, вказано на відсутність адекватних психологічних умов, які забезпечували б їх повноцінний розвиток. З'ясовано причини труднощів у побудові довірливих стосунків у системі «дитина-дорослий», «дитина-дитина». Розглянуто довіру на основі концепції Т.П.Скрипкіної, де акцентовано різноманіття феноменологічних проявів довіри, умов її виникнення, характеристики функціонування та закономірності існування, що залишаються універсальними у всіх сферах життєдіяльності людини, і саме тому вона виступає базовою умовою цілісної взаємодії людини зі світом.

Встановлено, що саме довіра забезпечує можливість міжособистісної взаємодії в цілому та сприяє саморозкриттю людини, робить можливим формування психологічно комфортних умов життя і, відповідно, є